

Кудак К.М., Левкулич В.В.

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ПЕРСПЕКТИВНИХ НАПРЯМІВ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОН

У статті обґрунтовано сутність інституційної диверсифікації аграрного виробництва як основи для розроблення перспективних напрямів розвитку гірських територій. Особлива увага приділена ролі особистих селянських господарств (ОСГ) у формуванні нових видів економічної діяльності та розширенні виробничого асортименту. Проаналізовано сучасний стан аграрного виробництва у Закарпатській області, включаючи динаміку та структуру випуску продукції, починаючи з 2010 року та по теперішній час. Розкрито проблеми диверсифікації, пов'язані з методичними, організаційними, інституційними та трудовими аспектами. Наголошено на необхідності формування ефективних управлінських та інвестиційних механізмів, а також взаємодії держави, громад, бізнесу та населення. Підкреслено важливість активної участі місцевого населення у процесах трансформації економіки гірських територій. Запропоновано нові підходи до діяльності рад територіальних громад, орієнтовані на підтримку підприємництва та інноваційних проєктів. Отримані результати можуть стати основою для розроблення практичних рекомендацій з розвитку диверсифікації аграрного сектору в гірських регіонах.

Ключові слова: диверсифікація, аграрне виробництво, гірські території, особисті селянські господарства, аналіз, оцінка, інституційний розвиток, територіальні громади.

Постановка проблеми. Гірські території Закарпатської області характеризуються ресурсними обмеженнями та високим рівнем залежності від традиційних форм аграрного виробництва, що знижує їхню економічну стійкість. Сучасні умови розвитку регіону зумовлюють необхідність формування нових підходів до диверсифікації господарської діяльності з урахуванням інституційних особливостей локальної економіки. Особисті селянські господарства виступають вагомим елементом аграрного сектору, однак їхній потенціал у сфері створення альтернативних видів економічної діяльності залишається недостатньо реалізованим. Водночас відсутність дієвих управлінських, інвестиційних та організаційних механізмів обмежує можливості структурної трансформації економіки гірських територій області. У зв'язку з цим актуалізується наукове обґрунтування концептуальних засад та практичних напрямів інституційної диверсифікації аграрного виробництва як ключового чинника сталого розвитку Закарпаття.

©Кудак К.М., к.е.н., с.н.с., Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, м. Ужгород, e-mail: kristina.kudak@gmail.com

Левкулич В.В., к.е.н., доц., завідувач кафедри обліку і аудиту ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, e-mail: viktoria.levkulych@uzhnu.edu.ua

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика диверсифікації аграрного виробництва та розвитку сільських територій знайшла відображення у працях вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких варто відзначити дослідження М. Пітюлича [5], П. Жука [2], Є. Майовець [4], В.Збарський [3] та ін., присвячені теоретичним засадам диверсифікаційних процесів в аграрному секторі. У працях М. Пітюлича та М. Пауш [5, с.254], спрямованих на диверсифікацію економіки гірських територій і політику зайнятості населення, здійснено оцінку локальних ринків праці у гірських районах Закарпаття, окреслено їхні структурні особливості та потенціал для економічної трансформації, але недостатньо розроблено інституційні механізми її реалізації. Л. Газуда та Н. Яремчук [1, с.42] у дослідженні «Динаміка розвитку аграрного виробництва в Україні та областях Карпатського регіону» проаналізували зміни в структурі агробізнесу та землекористування, однак не приділили глибинної уваги специфіці розвитку особистих селянських господарств у компактних гірських громадах Закарпаття. У загальноукраїнському контексті, В. Збарський [3, с.140] обґрунтував теоретико-методичні засади диверсифікації діяльності малого та середнього агробізнесу, запропонувавши елементи алгоритму реалізації диверсифікаційної стратегії. Водночас, попри наявність напрацювань, комплексне дослідження інституційної диверсифікації з урахуванням специфіки гірських регіонів, зокрема

Закарпатської області, залишається недостатньо розробленим. Недостатньо висвітленими залишаються питання формування ефективних організаційних та інвестиційних механізмів, а також практичних інструментів залучення місцевого населення до диверсифікаційних процесів у гірських громадах. Саме вирішенню цих аспектів присвячено дане дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та розроблення прикладних підходів до реалізації інституційної диверсифікації аграрного виробництва в гірських територіях Закарпатської області. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких наукових цілей: здійснити комплексний аналіз сучасного стану аграрного виробництва регіону та окреслити основні тенденції його трансформації; ідентифікувати системні проблеми та інституційні обмеження, що ускладнюють процеси диверсифікації; визначити роль особистих селянських господарств як структуроутворюючого елемента місцевої економіки; обґрунтувати потребу формування дієвих механізмів управління, організації та інвестування у площині інституційної модернізації; запропонувати стратегічні напрями диверсифікації, орієнтовані на впровадження інноваційних форм підприємництва та активізацію участі місцевого населення у трансформаційних процесах. Реалізація цих завдань дозволить сформувати науково-практичні засади підвищення конкурентоспроможності та стійкості аграрного сектору гірських громад Закарпаття.

Опис основного матеріалу дослідження. В умовах децентралізації суттєво зростає роль територіальних програм місцевого економічного розвитку, під якими розуміють процес створення сприятливих умов для стійкої зайнятості малого й середнього підприємництва, для сприяння розвитку людського потенціалу й гідної праці. З наведеного стає очевидно, що метою місцевого економічного розвитку є стимулювання місцевих можливостей для зайнятості в секторах, які покращують громаду, використовуючи наявні людські ресурси, природні та інституційні ресурси.

Відправною точкою розроблення перспективних напрямів диверсифікації є врахування інституційної диверсифікації аграрного виробництва, де ключову роль відведено організації господарської діяльності особистих селянських господарств (ОСГ). Їх сутнісною ознакою є сімейний характер виробництва – вони створюються, організовуються і функціонують на базі сім'ї.

Специфіка суб'єкта господарювання породжує специфіку реалізації цілей диверсифікації. З прикладної точки зору, диверсифікація економічної діяльності ОСГ спрямована на розвиток малого та мікропідприємства, організацію нових видів виробництв, продукування нових і традиційних видів сільгосппродукції, розширення асортименту й номенклатури товарів і послуг, їх проникнення в інші взаємопов'язані зі сільським господарством сфери господарювання. З іншого боку, метою диверсифікації є об'єднання десятків тисяч дрібних господарств населення в інтегровані господарські структури, які здатні забезпечити максимально можливий завершений цикл виробництва, мобілізувати фінансові та інвестиційні ресурси на виробництво органічної продукції, подовжити ланцюги доданої вартості, знизити транзакційні витрати, пов'язані з реалізацією продукції. Реалізувати окреслені проблеми в межах окремих господарств практично неможливо, що є серйозним гальмівним чинником на шляху до переходу на сучасну модель господарювання, яка базується на інноваціях, екологізації господарювання, інвестиціях у розвиток людського капіталу – саме це сьогодні стає вирішальною умовою їх сталого розвитку на середню й довгострокову перспективу. І, що не менш важливо, максимально вигідно використати місцеві локальні конкурентні переваги з орієнтацією на примноження внутрішнього потенціалу та зміцнення його позицій на ринку.

Через складність і множинність проблем, які реалізуються в процесі диверсифікації аграрного виробництва в гірських поселеннях Закарпаття, необхідно вирішити три ключові, взаємопов'язані завдання – оцінку диверсифікаційного потенціалу (природно-ресурсний та виробничий), аналіз стратегій економічної поведінки гірських домогосподарств та вибір оптимальних напрямів і моделей диверсифікації, адаптованої до місцевих умов господарювання.

Проблема інтеграції завдяки диверсифікації економіки має вкрай важливе значення для розвитку гірських територій Закарпаття. Це зумовлено тим, що в результаті реформування аграрного сектору економіки в області сформувалися три основні організаційні форми господарювання – сільськогосподарські підприємства, сімейні фермерські господарства та особисті селянські господарства. Вони являють собою соціально-економічну структуру регіонального аграрного сектору економіки (таблиця 1).

Таблиця 1

**Кількість виробників сільськогосподарської продукції
у Закарпатській області**

	2010	2015	2021
Сільськогосподарські підприємства, од.	1759	1544	1530
у т.ч. фермерські господарства, од.	1606	1452	1435
Господарства населення, тис. од.	244,4	249,5	244,3
Власники землі в колективних та індивідуальних садах і городах, тис. осіб	53,7	53,5	53,5

Джерело: обчислено на основі [9]

Дані, наведені в таблиці 1, вказують, що в регіоні склалася специфічна структура аграрного виробництва, панівне місце в якій займає соціально-економічний уклад, представлений господарствами населення. Висока частка особистих селянських господарств у структурі суб'єктів аграрного підприємництва значною мірою обумовлена історичними й трудовими традиціями господарювання в сільських поселеннях, де господарствам населення завжди відводилася важлива роль у забезпеченні продуктами харчування. По суті, відбулася трансформація підсобних господарств селян і садово-городніх ділянок міського населення в ОСГ. Однак, це в жодному випадку не є підставою для отожднення їх з підсобними господарствами. Ринкова інституалізація ОСГ суттєво відрізняється від старих форм господарювання не тільки за складом і масштабами, але й за соціально-економічними характеристиками, особливо це стосується провідної їх ланки – товарних ОСГ.

Динамічному розвитку сільських домогосподарств сприяло в першу чергу їх законодавче оформлення. Особливо важливу роль відіграв Закон України «Про особисте селянське господарство», який зняв необґрунтовані обмеження площі присадибних ділянок, утримання кількості поголів'я худоби в ОСГ, а також реформування земельних відносин та узаконення приватної власності на землю, введення земельних паїв та інше [7]. Створене законодавче поле сприяло лібералізації відносин ОСГ із сільськогосподарськими підприємствами, а також запровадженню певних важелів щодо економічного і соціального їх стимулювання (податкові пільги, кредити та інше) і, що не менш важливо, надало ідеологічну підтримку даному сектору економіки. Серед об'єктивних

причин кількісного зростання ОСГ у гірських поселеннях є ландшафтно-кліматичні особливості та малоземелля, що виступають обмежувальним чинником для діяльності крупних бізнесових структур в аграрному виробництві.

Розрахунки показують, що усереднений розмір земельної ділянки ОСГ у Закарпатській області становить 1,33 га, а у гірській місцевості, з огляду на вищевказані причини, він значно менший [9]. Важливим чинником, який сприяв кількісному зростанню господарств населення, є ментальні характеристики сільських жителів – йдеться насамперед про збереження здорового інстинкту приватної власності, прагнення до свободи господарювання, використання набутого віками досвіду землеробської праці, трудових традицій, бережне ставлення до землі. Крім того, значна частина ОСГ, особливо такі, що мають товарний характер, користуються господарськими будівлями, сільськогосподарською технікою, тягловою силою, продуктивними тваринами та мають певний грошовий ресурс для здійснення інвестицій у розвиток власної справи. Саме завдяки цьому з усіх організаційно-правових форм господарювання, які склалися в процесі аграрної реформи, ОСГ виявилися найбільш адаптованими до умов ринку. Вони не тільки стали «засобом індивідуального виживання селянства, джерелом забезпечення його натуральними та грошовими доходами, але й основним товаровиробником. Без залучення додаткових інвестицій ці господарства зуміли суттєво наростити виробництво конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції» [4, с.139] (таблиця 2).

Таблиця 2

Динаміка виробництва продукції сільського господарства Закарпатської області у 2010, 2015, 2021 рр. (у потенційних цінах 2016 р., млн грн)

	2010	2015	2021
Господарства усіх категорій			
Продукція сільського господарства	7863,2	8369,0	7859,5
Продукція рослинництва	3875,5	4551,3	4218,0
Продукція тваринництва	3987,7	3817,1	3638,5
Підприємства			
Продукція сільського господарства	353,0	802,6	833,8
Продукція рослинництва	233,5	678,7	767,0
Продукція тваринництва	120,5	123,9	66,8
Господарства населення			
Продукція сільського господарства	7509,2	7566,4	7022,7
Продукція рослинництва	3642,0	3872,6	3451,0
Продукція тваринництва	3867,2	3693,8	3571,7

Джерело: розроблено на основі [9]

З даних, наведених в таблиці 2, видно, що основним виробником сільськогосподарської продукції в регіоні є господарства населення, частка яких у валовому обсязі виробництва сільгосппродукції склала у 2021 році 89,4 %, зокрема: продукція рослинництва – 81,8 %, тваринництва – 98,2 %. Наведене відображає, з одного боку, структурно-інституційну специфіку суб'єктів господарювання у сфері аграрного виробництва регіону, яка склалася в результаті ринкової трансформації цієї сфери, а з другого – очевидну роль і важливість господарств населення у розв'язанні продовольчої проблеми та забезпеченні переробних підприємств сировиною.

Не зважаючи на позитивну динаміку виробництва продукції сільгосппідприємствами, їх частка у валовому виробництві продукції сільського господарства залишається незначною і становить 10,6 % [9]. Враховуючи те, що органи державної служби статистики країни до складу підприємств включають також фермерські господарства, можна зробити висновок, що цей сегмент аграрного виробництва не справляє серйозного впливу на динаміку виробництва сільськогосподарської продукції.

Зроблений висновок підтверджено даними, які відображають частку різних категорій господарств у виробництві основних видів продукції аграрного виробництва (таблиця 3).

Таблиця 3

Продукція сільського господарства за видами у 2021 році (у постійних цінах 2016 року, млн грн)

	Усі категорії	з них	
		підприємства	населення
Уся с/г продукція	7856,5	833,8	7022,7
Продукція рослинництва, в т.ч.:	4218,0	767,0	3451,0
зернові культури	1144,4	407,0	737,4
технічні культури	283,2	276,4	6,8
картопля, овочі, баштанні	1934,0	7,1	1926,9
плодоягідні, виноград	751,0	71,6	679,4
кормові культури	48,0	0,4	47,6
Продукція тваринництва, в т.ч.:	3638,5	66,8	3571,7
вирощування худоби та птиці	1689,6	55,6	1634,0
молоко	1412,1	8,5	1403,6
яйця курячі	438,2	0,8	437,4
вовна	3,8	0,2	3,6

Джерело: розроблено на основі [9]

Дані, наведені в таблиці 3, вказують, що в області склався відповідний секторальний (галузевий) поділ праці між різними категоріями господарств. Він детермінований двома головними причинами. Перша з них обумовлена техніко-технологічним рівнем і пов'язаним з ним рівнем концентрації та масштабом виробництва в різних сферах аграрного виробництва, а також особливостями використання людських та інших ресурсів. Друга причина має значною мірою об'єктивний характер, оскільки вона пов'язана з природно-кліматичними умовами, розчленованістю рельєфу, висотою над рівнем моря, температурними режимами тощо. Окреслені чинники становлять інтерес не самі по собі, а з огляду важливості впливу на економічну діяльність, формування економічних пріоритетів. Вони визначають спеціалізацію виробництва, детермінують умови ведення бізнесу, рівень продуктивності праці, величину витрат виробництва і, в кінцевому результаті, впливають на ефективність господарювання, його конкурентоспроможність, а, отже, й рівень життя населення. Розуміння сутності цих двох причин має важливе прикладне значення при розробленні стратегії диверсифікації локальних просторових систем та вказує на необхідність їх врахування при реалізації заходів диверсифікації економіки.

З наведеного в таблиці 3 видно, що в структурі виробленої сільгосппідприємствами продукції переважають зернові та зернобобові культури, а також вирощування кукурудзи та зерна. Названі галузі є найбільш механізовані й вимагають певної масштабності, внаслідок чого їх виробництво культивується переважно в низинній та частково передгірній природно-економічній зонах. Зовсім інший розклад з виробництва молока, м'яса, картоплі, виробництво яких пов'язане з використанням ручної праці. Очевидно, що саме цим пояснюється те, що 99,61 % молока та 97,74 % м'яса, а також практично всю картоплю виробляють господарства населення [9].

За експертними оцінками ЗРЦ СЕІГД НАН України, вибілковими даними та наявною статистичною інформацією, частка гірських ОСГ у загальних обсягах виробництва картоплі становить 18,6 %, м'яса – 18,99 %, молока – 24,51 % [9]. Насправді їх частка у виробництві вказаної продукції є значно вищою, оскільки наведені дані охоплюють лише колишні 4 гірські райони, в той час як гірські поселення, за винятком Берегівського, Виноградівського та Ужгородського районів, функціонували в усіх

без винятку районах, віднесених до передгірської природно-економічної зони, в Іршавському районі їх частка в структурі сільських поселень складала 30,4 % [9]. Наведене вказує на важливу роль гірських поселень у виробництві продукції сільського господарства. Ця проблема набуває особливої значущості в умовах адміністративно-територіальної реформи та децентралізації, в результаті якої 35 територіальних громад, або 54,7 % від їх загальної кількості, мають статус гірських. При цьому у 29 територіальних громадах з іншим статусом також функціонують гірські поселення, «стосовно яких слід посилити дієвість наявних інструментів горизонтального бюджетного вирівнювання, запровадивши додатковий компенсаційний гірський коефіцієнт для розрахунку базової дотації бюджетів територіальних громад цієї групи, а також використовувати інструменти державного регіонального розвитку, міжнародної технічної допомоги тощо для інфраструктурного розвитку» [2, с.58]. До речі, на це націлює Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» [8], а також Державна стратегія регіонального розвитку 2021-2027 років, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 695 від 05.08.2020 р., в яких передбачено, що потрібно надати підтримку окремим територіям, для яких характерні особливі проблеми в соціально-економічному розвитку [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблеми диверсифікації аграрного виробництва гірських територіальних громад багатоаспектні, тому в науковому плані пов'язані з вирішенням методичних, організаційних, інституціональних, трудових аспектів, формуванням управлінських та інвестиційних механізмів, а також вдосконаленням форм і методів взаємодії державних органів влади, територіальних громад, бізнесу й населення. Попри гіперболізацію можна з впевненістю констатувати, що ефективність реалізації заходів диверсифікації значною мірою залежить від ініціативи гірського населення, яке повинно усвідомити, що без активного включення в процеси трансформації економіки гірських територій досягти успіху не реально. Така ситуація вимагає застосування нових підходів у роботі рад територіальних громад, які повинні стати генераторами нових ідей, підтримки й стимулювання розвитку територіально локалізованих бізнес-процесів, прогресивних ініціатив, реалізації інноваційних проєктів тощо.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Газуда Л.М., Яремчук Н.В. Динаміка розвитку аграрного виробництва в Україні та областях Карпатського регіону / Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії [Текст]. – Запоріжжя, 2016. – №6-1(06). – С.42-47. – Бібліогр.: с.47 (14 назв). – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18440>. – Дата звернення: 28.08.2025.
2. Жук П.В. Гірські проблемні території Українських Карпат: ідентифікація та стимулювання розвитку // Регіональна економіка. – 2021. – №3 (101). – С.58.
3. Збарський В., Талавира М., Остапчук А. Диверсифікація економічної діяльності малого та середнього агробізнесу / Геополітика України: історія і сучасність : збірник наукових праць / ред. кол.: Л.М. Газуда та ін. – Ужгород: ДВНЗ "УжНУ", 2022. – Вип.2 (29). – С.140–152. – Бібліогр.: с.149–152 (26 назв). – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/73716>. – Дата звернення: 28.08.2025.
4. Майновець Є. Особисті селянські господарства в механізмі аграрного підприємництва / Є. Майновець // Економіка АПК. – 2006. – С.139.
5. Пітюлич М.М., Пауш М.М. Диверсифікація економіки гірських територій і політика зайнятості населення [Текст] / Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка / ред. кол.: В.П. Мікловда та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ "Говерла", 2014. – Вип.2 (43). – С.254–259. – Бібліогр.: с.259 (15 назв). – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/2040>. – Дата звернення: 28.08.2025.
6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. №695.
7. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. №742-IV: станом на 15.08.2020 р.
8. Про статус гірських населених пунктів в Україні: Закон України від 15.02.1995 р. №56/95-ВР: станом на 13.12.2005 р.
9. Статистичний щорічник Закарпаття 2021. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2022. – 399 с. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18440>. – Дата звернення: 28.08.2025.

REFERENCES

1. Hazuda, L. M., Yaremchuk, N. V. (2016). Dynamika rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v Ukrayini ta oblastiakh Karpats'koho rehionu [Dynamics of agricultural production development in Ukraine and the regions of the Carpathian area]. *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, (6-1(06)), 42–47. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18440> (Accessed: 28.08.2025) [in Ukrainian].
2. Zhuk, P. V. (2021). Hirs'ki problemni terytoriyi Ukrayins'kykh Karpat: identyfikatsiya ta stymulyuvannya rozvytku [Mountain problem areas of the Ukrainian Carpathians: identification and development stimulation]. *Rehional'na ekonomika*, (3(101)), 58. [in Ukrainian].
3. Zbars'kyi, V., Talavrya, M., Ostapchuk, A. (2022). Dyversyfikatsiya ekonomichnoyi diyal'nosti maloho ta seredn'oho ahrobiznesu [Diversification of the economic activity of small and medium agribusiness]. In L. M. Hazuda (Ed.), *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist'* (Vol. 2(29), pp. 140–152). Uzhhorod: DVNZ "UzhNU". Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/73716> (Accessed: 28.08.2025) [in Ukrainian].
4. Mainovets', Ye. (2006). Osobysti selyans'ki hospodarstva v mekhanizmi ahrarnoho pidpryyemnytstva [Personal peasant households in the mechanism of agrarian entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 139. [in Ukrainian].
5. Pityulych, M. M., Paush, M. M. (2014). Dyversyfikatsiya ekonomiky hirs'kykh terytoriy i polityka zaynyatosti naselennya [Diversification of the mountain territories' economy and the employment policy]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Ekonomika*, 2(43), 254–259. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU "Hoverla". Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/2040> (Accessed: 28.08.2025) [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi stratehiyi rehional'noho rozvytku na 2021–2027 rr. [On approval of the State Regional Development Strategy for 2021–2027]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 05.08.2020 № 695. [in Ukrainian].
7. Pro osobyste selyans'ke hospodarstvo [On personal peasant farming]: Zakon Ukrayiny vid 15.05.2003 № 742-IV (as of 15.08.2020). [in Ukrainian].

8. Pro status hirs'kykh naselenykh punktiv v Ukraini [On the status of mountain settlements in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 15.02.1995 № 56/95-VR (as of 13.12.2005). [in Ukrainian].
9. Statystychnyy shchorichnyk Zakarpattia 2021 [Statistical Yearbook of Zakarpattia 2021]. (2022). Uzhhorod: Holovne upravlinnya statystyky u Zakarpats'kiy oblasti. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18440> (Accessed: 28.08.2025) [in Ukrainian].

Отримано 12.09.2025